

σθεις εξέδωκε τὸ ἔργον τμηματικῶς ὡς ἐξῆς. Τὸν I τόμον τὸ 1964, τὸ II τὸ 1970, τὸν III τὸ 1972, τὸν IV τὸ 1973, τὸν V, 1 τὸ 1977 καὶ τὸ V, 2, τὸ 1977.

Περὶ τῶν τμηματικῶς ἐκδοθέντων τόμων ἔχουν δημοσιευθῆ ἤδη εἰς τὸν «Πλάτων» βιβλιογραφικὰ σημειώματα. Εἰς τὸν τελευταῖον ἐκδοθέντα ἡμίτομον V, 2, δι' οὗ ἐπιστέφεται ἡ ἐκδοσις τοῦ πλήρους ἔργου, περιέχονται τὰ σχόλια τῶν βιβλίων τοῦ Εὐκλείδου 6—13, πρὸς δὲ καὶ τέσσαρα παραρτήματα τῶν Σχολίων τούτων, ἅτινα ἔχουν συλλεγῆ ἀπὸ τὰς προσγραφὰς διαφόρων ἐγκρίτων μελετητῶν ἀρχαίων εἰς τὰ διάστιχα καὶ τὰς ὥας τῶν κωδίκων. Τὸ τέταρτον παράρτημα ἔχει γραφῆ ὑπὸ Βαρλαάμ μοναχοῦ.

Ἡ ὅλη ἐκδοσις τώρα τῶν Στοιχείων, φέρουσα τὴν σφραγίδα τῆς ἀριότητος, ἀποτελεῖ ἄριστον ὄργανον μελέτης εἰς τοὺς ἐρευνητὰς τῆς μαθηματικῆς σκέψεως, παρῆχει ὅμως ἰδιαιτέρως καὶ εἰς τοὺς Ἑλληνας ἐπιστήμονας τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἀπονεύμεν τὸν δέοντα ἔπαινον εἰς τὸν Καθηγητὴν Σταμάτην, τὸν ἐπὶ δεκαετηρίδας ὑπηρετοῦντα τόσον εὐδοκίμως τὴν Μαθηματικὴν Ἐπιστήμην καὶ διερμηνεύοντα τὴν εἰς τὸν πολιτισμὸν πνευματικὴν προσφορὰν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἐργατῶν τῶν Θετικῶν Ἐπιστημῶν.

ΠΑΝ. Κ. ΓΕΩΡΓΟΥΝΤΖΟΣ

* * *

CONSTANTINE CAVARNOS, **Orthodox Iconography**, Institute for Byzantine and Modern Studies, Belmont Mass. U. S. A. 1977, σελ. XII/76.

Μὲ τὸ βιβλίον τοῦτο ὁ συγγραφεὺς, ἔγκυρος φιλόσοφος καὶ αἰσθητικὸς καὶ ἐκδότης πολλῶν ἔργων σχετικῶν πρὸς τὴν ἀρχαίαν αἰσθητικὴν καὶ τὴν βυζαντινὴν σκέψιν, μουσικὴν, τέχνην καὶ θρησκείαν, δίδει μίαν εἰκόνα ἀπρητισμένην τῆς εἰκονογραφίας τοῦ Βυζαντίου ἀπὸ πολλῶν ἐπόψεων: τῆς ἐννοίας τῶν εἰκόνων καὶ τῆς θεωρητικῆς θεμελιώσεως τῆς σημασίας των, τῶν εἰδῶν τῆς εἰκονογραφίας καὶ τῆς θέσεως τῶν εἰκόνων εἰς τὸν ναὸν καθὼς καὶ τῆς τεχνικῆς τῶν ζωγράφων καθ' ἕκαστον εἶδος.

Τὸ βιβλίον ἀποτελεῖ σύνθεσιν Α') Τεσσάρων νῦν ἀναθεωρημένων, ἀλλὰ ἐν μέρει προδημοσιευμένων ἤδη εἰς διάφορα εἰδικὰ περιοδικὰ, μελετημάτων, ὧν περιεχόμενα εἶναι: 1) Βραχεῖα ἱστορία τῆς ὀρθοδόξου εἰκονογραφίας ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ χριστιανισμοῦ μέχρι σήμερον. 2) Ἐκθέσις περὶ τῆς θέσεως τῶν εἰκόνων εἰς τὸ τέμπλον καὶ τὰ διάφορα μέρη τῶν τοίχων καὶ τῶν ἄλλων ἐπιφανειῶν καὶ περὶ τῶν λόγων ποὺ ἐπιβάλλουν τὴν διευθέτησιν ταύτην. 3) Ἀνάλυσις τῶν ἐπτὰ κυρίων σκοπῶν, πνευματικῶν, ἠθικῶν καὶ αἰσθητικῶν, τοὺς ὁποίους ἐξυπηρετοῦν αἱ ἐν τῷ ναῷ εἰκόνες. 4) Ἐκτενὴς ἀνάλυσις τῆς αἰσθητικῆς τῶν βυζαντινῶν εἰκόνων καὶ τῆς σημασίας των ἐν τῇ ἐννοίᾳ ὅτι δι' αὐτῶν ἐκφράζεται τὸ Ὀρθόδοξον χριστιανικὸν ἰδεῶδες, ὡς τὸ διετύπωσαν οἱ μεγάλοι Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας. Β') Δύο πρωτοχριστιανικῶν κειμένων ἐπιλεγέντων ὑπὸ τοῦ συγγραφέως καὶ ἀναφερομένων εἰς τὴν ἐννοίαν τῆς προσκυνήσεως τῶν εἰκόνων (ἐν ὄψει τῶν ἀντιρρήσεων τῶν εἰκονοκλαστῶν). Ταῦτα ἐλήφθησαν 1) Ἐκ τῆς Ἐκθέσεως Ὀρθοδόξου πίστεως τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ 2) Ἐξ ἀποσπασμάτων πράξεων τῆς Ζ' Οἰκ. Συνόδου. Γ') Δύο κειμένων περὶ τῶν μέσων καὶ τῆς τεχνικῆς τῆς Ὀρθοδόξου εἰκονογραφίας, ἐρασισημένων ἐκ μελετημάτων τοῦ ζωγράφου Φ. Κόντογλου 1) Περὶ τῶν τοιχογραφιῶν καὶ 2) περὶ τῶν φορητῶν εἰκόνων Δ') Δύο περιλήψεις βίβλικων σχετικῶν πρὸς τὰς εἰκόνας, ἡτοιμῆσαι 1) τοῦ τοῦ Εὐγ. Τουμπέτσκοι (ΙΘ' αἰ.), περὶ τῆς ἐννοίας καὶ τῆς ἐκφράσεως τῶν εἰκό-

νων και τῆς ἐξελιξέως τῆς εἰκονογραφίας ἐν Ρωσίᾳ και 2) τῶν συγχρόνων Λεων. Οὐσπένσκυ και Βλαδ. Λόσκυ, περὶ τῆς ἐννοίας τῶν εἰκόνων και τῶν προσόντων τοῦ θρησκευτικοῦ εἰκονογράφου, και Ε') παράθεσιν 24 ὀλοσελίδων πινάκων βυζαντ. εἰκονογραφίας ἐκ διαφόρων εἰδῶν Ὁρθ. ζωγραφικῆς και ἐποχῶν.

Τὰ κεφάλαια τοῦ βιβλίου, τῶν ὁποίων ἐγένετο ἀνωτέρω ἡ ἀναγραφή, θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἐκτεθοῦν ὑπὸ οἰουδήποτε συγγραφέως κατὰ τρόπον ἐξωτερικόν, ἱστορικὸν τυπικόν. Ἐνταῦθα ἄνωγς ἡ ἐκθεσις κάμνει καταφανῆ τοῦ βλέμματος τὴν ἐν-
τασιν και τὴν ἐκτασιν και τοῦ στοχασμοῦ τὸ βάθος εἰς κάθε ἀνάλυσιν και κρίσιν. Ἐτσι εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς εἰκονογραφίας δὲν δίδονται ἀπλῶς πληροφορίαι περὶ τοῦ εἴδους, τοῦ τρόπου, τῶν τόπων και τοῦ χρόνου, ἀλλὰ συνδυάζονται αὐταὶ μετὰ τὰ πνευματικὰ και τὰ αἰσθητικὰ ρεύματα τῆς ἐποχῆς, καθορίζονται τὰ ἰδεώδη, αἱ τάσεις και αἱ ἐπιδράσεις τῆς παραδόσεως και γίνεται διάκρισις τῶν χαρακτηριστικῶν γνωρισμάτων ἐκάστης σχολῆς διὰ νὰ γίνῃ ἡ ἐξιστορήσις κατόπιν τῆς διαδόσεως τῶν τεχνοτροπιῶν και τῆς ἐξελιξέως των.

Εἰς τὰ περὶ τῆς εἰκονογραφικῆς διακοσμῆσεως τῶν ναῶν και τῆς καθιερωμένης θέσεως τῶν εἰκόνων ὁ σ. ἀναζητεῖ τὰς πηγὰς εἰς τὰ ἱερὰ κείμενα και χρησιμοποιεῖ τὰς σχετικὰς μελέτας εἰδικῶν, ὡς ὁ Διονύσιος μοναχὸς ἐκ Φουρνὰ τῶν Ἀγραφῶν, ὁ βυζαντινολόγος Γ. Σωτηρίου και ὁ ζωγράφος Φ. Κόντογλου.

Εἰς τὴν ἐκθεσιν τῶν ἐπτὰ σκοπῶν, ποὺ ἐξυπηρετοῦν αἱ εἰκόνες, ὁ σ. τοὺς καθορίζει, τοὺς ἀναλύει, τοὺς αἰτιολογεῖ, τοὺς πιστοποιεῖ και τοὺς θεμελιώνει διὰ μαρτυριῶν κατὰ τρόπον διαφωτιστικὸν και πειστικόν, ὁ ὁποῖος εἶναι ἀποτέλεσμα οὐ μόνον βαθείας γνώσεως εἰς τὰ θέματα τῆς πίστεως, ἀλλὰ και εὐλαβείας πρὸς τὰς ἐννοίας τῆς λατρείας και μιᾶς εὐρείας πνευματικῆς συγκροτήσεως και αἰσθητικῆς καλλιιεργείας.

Ἡ φιλοσοφικὴ συγκρότησις και ἡ πνευματικὴ ὀριμότης τοῦ συγγραφέως γίνε-
ται καταφανῆς εἰς τὴν θεολογικὴν και αἰσθητικὴν διερεύνησιν τῆς βυζαντινῆς εἰκονογραφίας, ἡ ὁποία ὡς διατυποῦται ἀποτελεῖ ἕνα θαυμάσιον δοκίμιον περὶ τῆς συσχετίσεως τῆς αἰσθητικῆς τῶν εἰκόνων και τοῦ θρησκευτικοῦ ἰδεώδους τὸ ὁποῖον ἐκφράζουν. Ἀπὸ τὴν ἀνάλυσιν τοῦ σ. φαίνεται καθαρὰ πῶς οἱ βυζαντινοὶ εἰκονογράφοι ἀποτελοῦν τοὺς διερμηνεῖς τῶν ἰδεῶν, τὰς ὁποίας οἱ Πατέρες ὑπηγόρευσαν διὰ τὴν εἰκονογραφίαν: μετὰ τὸ ὑλικὸν τοῦ παρόντος κόσμου νὰ ἐκφραστοῦν παραστάσεις τῆς ἄλλης βασιλείας και τοῦ ἀναγεννηθέντος διὰ τὴν αἰωνιότητα ἀνθρώπου. Ὁ σ. ἀναλύει και ἐξηγεῖ εἰς τὰς λεπτομερείας του τὸν ἀναγωγικὸν τρόπον τῆς ἐκφράσεως εἰς τὴν Ὁρθόδοξον εἰκονογραφίαν, τὸσον εἰς τὴν παράστασιν τῶν προσώπων και τῶν τοπίων ὅσον και εἰς τὴν τῶν ἀντικειμένων, ἐπικυροῖ δὲ τὰ λεγόμενα διὰ παραδειγμάτων. Διαστέλλει τὴν αἰσθητικὴν τῆς Δύσεως μετὰ τὸ φυσικὸν κάλλος, τὸ ἐγκόσμιον, και τὸν νατουραλισμὸν ἔναντι τῆς τοῦ Βυζαντίου, ἔνθα ἐπικρατεῖ τὸ πνευματικὸν και ὑπεργῆϊνον κάλλος τοῦ αἴθλου, ἀχώρου και ἀχρόνου βασιλείου. Κάμνει ἀντιπαραβολὴν ἐπίσης και πρὸς τὴν σύγχρονον ζωγραφικὴν, ἀλλὰ διακρίνεται και ἐδῶ, ἰδίᾳ εἰς τοὺς ἐξπρεσιονιστὰς ἢ παραμόρφωσις τῶν μορφῶν, ἡ ὁποία δὲν παρουσιάζει κάλλος οὔτε ἐξωτερικὸν οὔτε ἐσωτερικόν, ἀλλὰ ἀποτελεῖ πλήρη ἄρνησιν τῆς θείας εἰκόνας τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ ὁ συγγραφεὺς διδάσκει τὴν κλεῖδα τῆς ἐκτιμῆσεως, ὅτι ἡ Βυζ. ὀρθόδοξος εἰκονογραφία οὔτε τὴν φύσιν ἀντιγράφει οὔτε τὴν προσωπικότητα και τὴν φαντασίαν τοῦ καλλιτέχνου διερμηνεύει οὔτε τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς ἐξεικονίζει. Ἀλλὰ ἐκφράζει τὰς παγκοσμίου ἀληθείας και ἀξίας τῆς χριστ. θρησκείας, ὑψώνει τὸν θεώμενον εἰς τὴν κατανόησιν των, τὴν μεταμορφώνει και τὸν ἐξαγιάζει. Ἐκφράζει τὴν ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ, τὸ ἀπόλυτον κάλλος, τὰς ἀρετὰς τῆς ψυχῆς και τῆς ἀξίας. Ἐκφράζει τὸ ὄραϊον, ἡ κατηγορία τοῦ ὁποίου ἐκτείνεται και πέραν τοῦ φυσικοῦ βασιλείου εἰς τὸ πνευματικὸν — τὸ ἀνεξάντλητον φῶς τοῦ Καρτεσιῦ — ὡς τὸ ὑπεστήριξαν οἱ παλαιοὶ

και νεώτεροι φιλόσοφοι και οι Βυζ. θεολόγοι, Γρηγόριος ο Νύσσης, Χρυσόστομος, Μάξιμος Ὁμολογητής, Δαμασκηνός και Συμεών ο Νέος θεολόγος. Ὁπτασία τοῦ Θεοῦ κάλλους εἶναι ἡ τάσις πρὸς πνευματικὴν τελείωσιν, ὁμοίωσιν πρὸς τὸν Θεὸν και ἔνωσιν μετ' αὐτοῦ. Ἀκολουθῶς ὁ σ. περιγράφει και ἀναλύει ἐπὶ τῇ βάσει τῶν διδαχμάτων τῶν Πατέρων πέντε κυρίας ἀρετάς, Πίστιν, πραότητα, ταπεινοφροσύνην, ἀπάθειαν και ἀγάπην και ἐκθέτει πῶς αὐται ἐκφράζονται εἰς τὴν Βυζ. εἰκονογραφίαν. Ἐκ τῶν ἐκτεθέντων εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο πείθεται τις ὅτι ἡ εἰκονογραφία ἀκεῖ μέγα ἔργον, ἀνάλογον πρὸς τὸ τῶν ἱερῶν κειμένων, διὰ τὴν στερέωσιν και τὴν ὑψώσιν τῆς ψυχῆς τῶν χριστιανῶν.

Ἐκ τῶν παρατιθεμένων εἰς τὰ παραρτήματα κειμένων, τὰ ὁποῖα εἶναι πολὺ διαφωτιστικὰ και ἔρχονται ὡς ἀντικειμενικὴ τρόπον τινὰ ἐπικύρωσις τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθεισῶν ἐκτιμήσεων τοῦ σ., ἀξιοσημεῖωτος εἶναι ἡ λαμπρὰ μελέτη τοῦ πρίγκιπος Τρουμπέτσκοϊ διὰ τὴν ἔννοιαν και τὴν ἐκφρασιν τῶν εἰκόνων και τὴν ἐξέλιξιν τῆς Ρωσσοικῆς ζωγραφικῆς. Ὁρισμένας ἐκτιμήσεις τούτου, μὴ γνωρίζοντος εἰς τὴν ἐποχὴν του δεδομένα πού γνωρίζομεν σήμερον, ἀντικρούει δι' ἐπιχειρημάτων σταθερῶν ὁ συγγραφεὺς.

Τὸ ὄραϊον βιβλίον τοῦ Καβαρνοῦ ἀποτελεῖ μίαν καθαρὰν, σαφῆ και πλήρη ἐκθεσιν τοῦ θέματος τῆς Βυζαντινῆς εἰκονογραφίας και ἐπίσης μίαν ἀπαράμιλλον αἰσθητικὴν ἀνάλυσιν τῶν βυζαντινῶν εἰκόνων ἐν ἀντιπαραβολῇ και πρὸς τὰς θρησκευτικὰς εἰκόνας τῆς Δύσεως και πρὸς τὰς τῶν κοσμικῶν συγχρόνων ζωγράφων. Ἀποτελεῖ ὄντως ἕνα λαμπρὸν ἔργον αἰσθητικῆς μύσεως, μεταφραζόμενον δὲ εἰς τὰ Ἑλληνικὰ θὰ παρεῖχε πολλὴν τὴν ὠφέλειαν.

ΠΑΝ. Κ. ΓΕΩΡΓΙΟΥΝΤΖΟΣ

* * *

Δ. Θ. ΣΑΚΑΛΗ, Ἀνάττικα και Ψευδάττικα ἀπὸ τὸν ἀττικιστὴ Μοίρη, Ἀνάτυπο ἐκ τοῦ Στ' τόμου τῆς «Δωδώνης», Ἐπιστημονικῆς Ἐπετηρίδος τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων, Ἰωάννινα 1977, σελ. 441—470.

Ὁ ἀγὼν διὰ τὴν καθαρότητα τῆς γλώσσης, τὸν λεγόμενον Ἀττικισμόν, ἤρχισεν ἤδη ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Αὐγούστου εἰς τὴν Ρώμην μετὸν Σικελιώτην Καϊκίλιον και τὸν Ἀλικαρνασσέα Διονύσιον. Ὁ πρῶτος ἔγραψε βιβλίον «Κατὰ Φρυγῶν, Τίμη διαφέρει ὁ Ἀττικὸς ζῆλος τοῦ Ἀσιανοῦ». Κατὰ τὸν Β' μ. Χ. αἰῶνα ἡ καθαρότης ἀπετέλει γενικὸν μέλημα, λόγῳ τοῦ ὅτι λαοὶ βάρβαροι ἐλληνίζοντες παρέφθειρον τὴν μορφήν τῆς γλώσσης, πλήθους δὲ λεξικῶν και ὀνομαστικῶν ἐκυκλοφόρει, δι' ὧν ἐδίδοντο ὁδηγίαι τῷ τύπου: *τῆμερον Ἀττικοί, σήμερον Ἑλληνες*. Τοιοῦτοι λεξικογράφοι ἐν γενικωτέρῳ ἔννοια ἤσαν μεταξύ ἄλλων και ὁ Ἀρποκρατίων, ὁ Φρόνυχος, ὁ Πολυδεύκης και ὁ Μοῖρις. Τοῦ τελευταίου τὸ λεξικὸν ἐπεγράφετο *Λέξεις Ἀττικαί*. Τοῦ λεξικοῦ τούτου κριτικὴν ἀποτελεῖ ἡ ἐν ἐπιτεφαιλίδι μελέτη.

Ὁ συγγραφεὺς δεχόμενος ὅτι τὸν Ἀττικισμόν κατὰ τὰς σημερινὰς ἀντιλήψεις ἐκφράζουν αἱ Ἀττικαὶ ἐπιγραφαὶ τῶν κλοσσικῶν χρόνων, οἱ δέκα ῥήτορες και ὁ Ἀριστοφάνης, δευτερευόντως δὲ μόνον ὁ Θουκυδίδης, ὁ Ξενοφῶν, ὁ Πλάτων και οἱ τραγικοί, ἐνῶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἐθεωροῦντο ὅλοι ἀττικοί, ἐλέγχει τὸ λεξικὸν τοῦ Μοίριδος και εὐρίσκει εἰς αὐτὸ 9 λέξεις, τῶν ὁποίων ὁ προβαλλόμενος ὡς